ePublishing

The Gleaner

Vol 1 (1963)

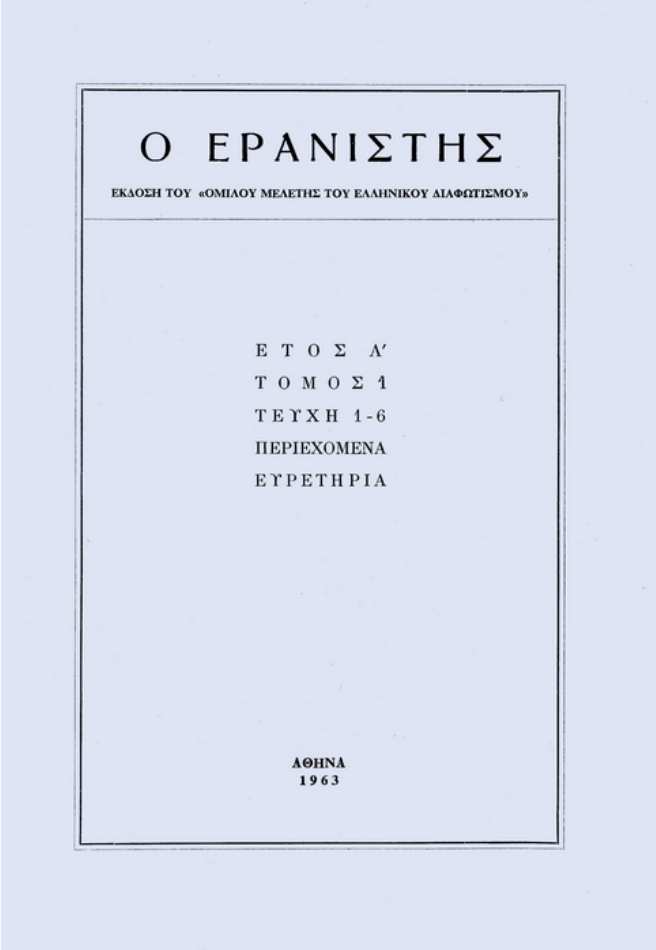

Ο ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ «ΟΜΙΛΟΥ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ»

ΕΤΟΣ Α'
ΤΟΜΟΣ 1
ΤΕΥΧΗ 1-6
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ
ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

ΑΘΗΝΑ
1963

Ελληνικοί πορτολάνοι του 16ου, 17ου και 18ου αιώνος. Συμπληρώματα

Στέφανος Ι. Μακρυμίχαλος

doi: 10.12681/er.9602

Copyright © 2016, Στέφανος Μακρυμίχαλος

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

To cite this article:

Μακρυμίχαλος Σ. Ι. (2016). Ελληνικοί πορτολάνοι του 16ου, 17ου και 18ου αιώνος. Συμπληρώματα. *The Gleaner*, *1*, 211–221. https://doi.org/10.12681/er.9602

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 02/08/2025 13:25:37

ΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΠΟΡΤΟΛΑΝΟΙ
Τοῦ 16ου, 17ου καὶ 18ου αἰῶνος
ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΑ

1. Ο ΕΜΜΕΤΡΟΣ ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΑΓΙΑ

Μετὰ τὴ δημοσίευση τῆς μελέτης μου μὲ τὸν παραπάνω τίτλο στὸ τεῦχος 3/4 (Ἰουνίου - Αὐγούστου 1963) τοῦ «Ἐρανιστῆ», διάφοροι ἀγαπητοὶ φίλοι μοῦ ὑπέδειξαν ὅτι τὸ κείμενο τοῦ ἔμμετρου προλόγου τοῦ Δημητρίου Τάγια θὰ ἔπρεπε νὰ δημοσιευθῆ ὁλόκληρο, γιατὶ ἡ φωτογραφία τοῦ κειμένου αὐτοῦ ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ 1780 ποὺ δημοσιεύθηκε ἀνάμεσα στὶς σελίδες 140 - 141, παρουσιάζει τοὺς στίχους ἀκριβῶς ἐκείνους ποὺ δὲν παραθέτω στὴ μελέτη μου, ὄχι καθαρὰ ἀποτυπωμένους, καὶ οἱ μελετηταὶ ποὺ θὰ ἤθελαν τυχὸν ν' ἀσχοληθοῦν μὲ τὸ κείμενο τοῦ προλόγου αὐτοῦ, θὰ ἔπρεπε ν' ἀνατρέχουν στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τοῦ E. Legrand τοῦ 15 - 16ου αἰῶνος.

Βρίσκω τὴν παρατήρηση αὐτὴ σωστὴ καὶ συνεπῶς δημοσιεύω παρακάτω τὸ τμῆμα τοῦ προλόγου τοῦ Τάγια ποὺ παρέλειψα στὴν ἀρχική μου μελέτη.

25 ...*Κι' ὅποιος*[1] δὲν ξέρει γράμματα, ναί, ἂς τὸν ἀγοράση
κι' ἂς βάλη ἄλλον σύντροφον, καὶ ἂς τοῦ τὸν διαβάση
καὶ νὰ μαθαίνη νὰ γροικᾶ, καὶ νὰ μηδὲν νυστάζη
καὶ νὰ περνοῦν οἱ λογισμοί, τὸν κόσμο νὰ μοιράζη
γιατὶ τὴν τέχνην π' ἀγαπᾷ, καὶ τῶν ναυτῶν ἀρέσει,
30 *κι' ὅπου* ἀγαπᾷ τὸ πέλαγος, ἂς μὴν ψηφᾶ τορνέσι[2]
κι' ἂς ἀγοράση *κι' ἂς* ἰδῆ τὸν κόσμον πῶς γυρίζει,
καὶ ποία στράτα τὸν φελᾷ καὶ ποία τὸν μποδίζει.

1. Ὅπως ἀναφέρουμε καὶ στὴν ἀρχική μας μελέτη, μὲ πλάγια στοιχεῖα σημειώνουμε ὅσες λέξεις τοῦ κειμένου ἀναγκασθήκαμε νὰ διορθώσουμε ἐλαφρὰ γιὰ νὰ ταιριάξουν μὲ τὸ μέτρο τοῦ στίχου.

2. *Τορνέσι*. Βενετσιάνικο ἀργυρὸ νόμισμα ποὺ κυκλοφοροῦσε σὲ ὅλη τὴν Ἀνατολή. Ὠνομάσθηκε ἔτσι ἀπὸ τὸ πρότυπό του γαλλικὸ ἀργυρὸ νόμισμα tournois. Τὰ τορνέσια ἢ *τουρνέζα* κυκλοφοροῦσαν ἀκόμη καὶ ἐπὶ Καποδίστρια στὴν ἀπελευθερωμένη Ἑλλάδα καὶ ὁ Κυβερνήτης ὥρισε τὴν τιμή των σὲ *φοίνικες* μὲ τὸ διάταγμά του Ἀριθ. 531 τῆς 24 Ἰανουαρίου 1830, ὡς ἑξῆς: Νόμισμα ἓξ λιρῶν τουρνέζων, ἰσοδύναμον μὲ ἓξ φοίνικες καὶ λεπτὰ 60. Νόμισμα τριῶν λιρῶν τουρνέζων ἰσοδύναμο μὲ τρεῖς φοίνικες καὶ 30 λεπτά, κλπ.

2. Ο ΕΝΤΥΠΟΣ ΠΟΡΤΟΛΑΝΟΣ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ 1618

Στὴ σ. 137 τῆς μελέτης μου, περιέγραψα τὴν ἔκδοση αὐτὴ τοῦ Πορτολάνου ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τοῦ 17ου αἰῶνος τοῦ Legrand, καὶ ἀνέφερα ὅτι ἕνα καὶ μόνο ἀντίτυπο τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς ἦταν γνωστὸ ὅταν ἐκυκλοφόρησε τὸν τόμο αὐτὸ τῆς Βιβλιογραφίας του ὁ Legrand στὰ 1894 καὶ τὸ ἀντίτυπο αὐτὸ βρισκότανε τότε στὴν Βιβλιοθήκη Angelica τῆς Ρώμης.

Χάρη στὴν εὐγενικὴ συνδρομὴ τοῦ φίλου μου κ. Amelio Spampinati τῆς Ρώμης, κατώρθωσα νὰ προμηθευθῶ μιὰ φωτογραφία τοῦ ἐξωφύλλου τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς καὶ τὴν δημοσιεύω ἐδῶ (Πίν. 9). Στὸ ἐξώφυλλο ὑπάρχει ἡ ἑξῆς χειρόγραφη σημείωση : *Portolano, seu descriptio portuum; Lingua Greca vulgari. Venetiis, 1619.* Εὐχαριστῶ τὸν κ. Spampinati γιὰ τὴν προθυμία του νὰ μ' ἐξυπηρετήση ἀκόμα μιὰ φορά. Ὅπως μ' ἐπληροφόρησε ὁ ἴδιος, τὸ βιβλίο αὐτὸ ἐξακολουθεῖ νὰ βρίσκεται στὴ Βιβλιοθήκη Angelica τῆς Ρώμης, καὶ νὰ σημειώνεται στοὺς καταλόγους της μὲ τὸ ἴδιο ἀρχικὸ ἐπίσημα BB.12.2*.

3. ΟΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΑΡΤΙΝΟΥ ΚΡΟΥΣΙΟΥ

Α. «*Ὁ τὰ ναυτικὰ σοφώτατος Ἰωάννης Δόνδης*». Ὅπως ἀνέφερα στὸ ἐπίμετρο τῆς μελέτης μου (σ. 155), στὸ ἐξώφυλλο καὶ στὸ τέλος τοῦ φωτοστατικοῦ ἀντιγράφου τοῦ «Πορτολάνου τοῦ Τάγια», ποὺ βρέθηκε στὰ κατάλοιπα τοῦ Ν. Βέη, ὑπῆρχαν ἰδιόγραφες σημειώσεις τοῦ Μαρτίνου Κρούσιου. Οἱ σημειώσεις αὐτὲς ἔχουν ὡς ἑξῆς :[3]

(Ἐξώφυλλο :)

Μ. Μαρτίνου τοῦ Κρουσίου, ἐν Τυβίγγῃ.
Accepi .6. die Septembr. 1580 mihi | è Venetiis
à D. Hieronymus Viscero[4] | *missum.*

(Τέλος τοῦ βιβλίου :)

Explicauit mihi pleraque omnia in hoc libro | vocabula annotata, ὁ τὰ ναυτικὰ σο- | φώτατος κύριος Ἰωάννης Δόνδης, ἐκ Χα-

3. Ὁ καθηγητὴς κ. Μ. Μανούσακας εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μὲ βοηθήση στὴν ἀνάγνωση τῶν σημειώσεων τοῦ Κρουσίου καὶ τὸν εὐχαριστῶ ἀπὸ ἐδῶ θερμότατα. Κατὰ τὸν κ. Μανούσακα τὸ Μ., ποὺ προτάσσει ὁ Κρούσιος πάντα στὴν ὑπογραφή του, εἶναι σύντμηση τοῦ *Magister* (Διδάσκαλος).

4. Πρόκειται προφανῶς γιὰ τὸν «*ἐνδοξότατον ἰατρὸν Ἱερώνυμον Βισκέρον*» ποὺ τὸν ἀναφέρει ὁ Κρούσιος στὰ Σουηβικά του Χρονικά. Βλ. Π. Ζερλέντου, *Σημειώματα περὶ Ἑλλήνων ἐκ τῶν Μαρτίνου Κρουσίου Σουηκικῶν* (sic) *χρονικῶν*, 1922, σ. 22.

νίας τῆς Κρήτης, ἀπὸ τῆς ις' ἕως τῆς κγ' Ἰουλίου ᾳφπζ ἐν τῷ οἴκῳ μου, ἐν Τυβίγγῃ. Μαρτῖνος ὁ Κρούσιος ἔγραψα τῷ Θεῷ χάρις.

Εἶναι ἀξιοσημείωτη ἡ μνεία τοῦ Κρούσιου ὅτι ὁ Ἰωάννης Δόνδης τοῦ ἐξήγησε ὅσες λέξεις ἔχει σημειωμένες στὸ ἀντίτυπό του τοῦ Πορτολάνου. Τὸν Δόνδην αὐτὸν τὸν φιλοξένησε ὁ Κρούσιος στὸ σπίτι του στὴ Τυβίγγη στὰ 1587 δηλ. δεκατέσσερα χρόνια μετὰ τὴν ἔκδοση τοῦ Πορτολάνου ἀπὸ τὸν Τάγια. Ὁ Τάγιας θὰ ζοῦσε ἀσφαλῶς ἀκόμη τὴν ἐποχὴ ἐκείνη καὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦταν γνωστὸς στὸν «περὶ τὰ ναυτικὰ σοφώτατον» Δόνδην. Τὸν Δόνδην αὐτόν, τὸν μνημονεύει καὶ ἀλλοῦ ὁ Κρούσιος. Ὅπως ἀναφέρει ὁ E. Legrand στὴ *Bibliographie Hellénique ...XV et XVI Siècles*, (τ. 4 (1906), σ. 107), στὴ πανεπιστημιακὴ βιβλιοθήκη τῆς Τυβίγγης ὑπάρχει ἕνα σπανιώτατο ἀντίτυπο τῆς ριμάδας τοῦ Ἀπολλωνίου (ἔκδοση Ἰακώβου Λεονκίνου, Ἐνετίησι ᾳφξδ') ποὺ ἀνῆκε στὸ Μαρτῖνο Κρούσιο[5]. Στὴ σ. 3 τοῦ βιβλίου αὐτοῦ ὁ Κρούσιος σημειώνει ἰδιοχείρως τὰ ἑξῆς:

Incepi 18 septembr. 1575. M. Martinus Crusius - 17 et 18 aug. 1587 κύριος Ἰωάννης ὁ Ντόντης Κρὴς Χανιάτης mihi M. Martino Crusio vocabula Apollonnii domi mea Tybingae exposuit, ἀνὴρ πραγματευτὴς καὶ μακροαπόδημος, φιλανθρωπότατα.

Στὰ Σουηβικά του χρονικὰ (Annales Suevici) ὁ Μαρτῖνος Κρούσιος ἀναφέρει τὴν ἐπίσκεψη τοῦ Δόνδη στὸ σπίτι του, καὶ διηγεῖται (σ. 802) ὅτι στὶς 5 Ἰουλίου 1587 ἐζήτησαν νὰ τὸν ἰδοῦν «δύο Ἕλληνες» ὁ Ἰωάννης Δόνδης κρητικὸς «ἐκ Χανίας εἴτουν Κυδωνίας» καὶ ὁ Μαχουμέτης Παπαδᾶτος γιαννίτσαρος ἀπὸ τὴν Ἄρτα τῆς Ἀμβρακίας (ex urbe Ambraciae). Ὁ Μαχουμέτης αὐτὸς ἐζήτησε ἀπὸ τὸν Κρούσιο νὰ τὸν βαπτίση στὴ χριστιανικὴ θρησκεία, καὶ ὁ Κρούσιος δέχθηκε νὰ τὸν βαπτίση καὶ τὸν ὠνόμασε Κοσμᾶ, ἀφοῦ ὁ γιαννίτσαρος τοῦ ἔδειξε ἕνα «μαρτυρικὸν» τοῦ μητροπολίτου Πελαγονίας ποὺ ἐβεβαίωνε ὅτι «*ὑπῆρξε μὲν εὐσεβῶν γεννητόρων υἱός, οἱ δὲ τοῦρκοι ἔλαβον αὐτὸν ἐξ ἀγκαλῶν μητρικῶν βίᾳ καὶ δυναστείᾳ νήπιον ὄντα, καθ' ὃ ἔθος ἐστὶν αὐτοῖς τοῦ λαμβάνειν χριστιανῶν παῖδας διὰ γιαννιτζάρους*».

Ὁ Β. Α. Μυστακίδης στὴ μελέτη του *Οἱ Ράλ(λ)αι* («Ἐπετηρὶς τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν», τ. 5 (1928), σ. 266), χαρακτηρίζει τὸν Δόνδην «ὡς μὴ ἄμοιρον παιδείας τινός». Καὶ ἀσφαλῶς

5. Σχετικὰ μὲ τὸ λαϊκὸ κείμενο τῆς ριμάδας τοῦ Ἀπολλώνιου βλ. Βουτιερίδη, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, τ. Α' Ἀθήνα 1924, σ. 101-2. Ἐπίσης τὴ νεώτατη *Histoire de la littérature Grecque* τοῦ Borges Knös (Στοκχόλμη 1962) σ. 130-132.

δὲν θὰ ἦταν «ἄμοιρος παιδείας» ὁ «μακροαπόδημος πραγματευτὴς» ὅπως τὸν ὀνομάζει ὁ Κρούσιος, ὅταν ὁ σοφὸς αὐτὸς καθηγητὴς θεώρησε ἀναγκαῖο νὰ τὸν φιλοξενήση στὸ σπίτι του στὴ Τυβίγγη ἐπὶ ἑνάμισυ μῆνα περίπου (5 Ἰουλίου - 18 Αὐγούστου) καὶ νὰ ζητήση τὴ βοήθειά του γιὰ τὴν κατανόηση τῶν κειμένων τοῦ πορτολάνου τοῦ Τάγια καὶ τῆς λαϊκῆς ριμάδας τοῦ Ἀπολλωνίου. Ὁ Β. Μυστακίδης περιγράφει ἐκτενέστερα τὴν ἐπίσκεψη τοῦ Δόνδη μὲ τὸν γιαννίτσαρο στὴν εἰδικὴ μελέτη του μὲ τὸν τίτλο *Ἠπειρωτικὰ ἀνάλεκτα. Μαχουμέτης Παπαδᾶτος καὶ Ἰωάννης Δόνδης* ποὺ δημοσιεύθηκε στὰ «Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ» (τ. 4 (1929), σ. 87 - 91). Ἐπίσης μνεία τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Δόνδη στὸν Κρούσιο κάμνει καὶ ὁ Π. Ζερλέντης στὴ μονογραφία του *Σημειώματα περὶ Ἑλλήνων*... (ἐ.ἀ., σ. 7 καὶ 20).

Β. *Ἡ «ποδαρία»*. Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν φωτογραφία τῆς τελευταίας σελίδος τοῦ πορτολάνου τοῦ Τάγια ποὺ δημοσιεύω ἐδῶ (πίν. 10) ὁ Κρούσιος ἐκτὸς ἀπὸ τῆ σημείωση ποὺ παρέθεσα παραπάνω, ἔχει ζωγραφίσει δύο κλειστὲς παλάμες μὲ τοὺς ἀντίχειρες τεντωμένους καὶ ἑνωμένους, καὶ ἐξηγεῖ ὅτι τὸ σχέδιό του αὐτὸ παριστάνει μέτρο μήκους ποὺ ὀνομάζεται «ποδαρία». Εἶναι φανερὸ ὅτι τὴν ἐξήγηση αὐτὴ τοῦ τὴν ἔδωσε ὁ «περὶ τὰ ναυτικὰ σοφώτατος» Ἰωάννης Δόνδης. «Ἡ ποδαρία», σημειώνει ὁ Κρούσιος, «*est mensura : quando scilicet pollicum ungue se mutuo tangunt et inserunt : sed reliqui sunt in pugnum contra [?] digiti. Jam spatium a indictionis [?] digitis utriusque manus accedit. Sic,* (Ἐδῶ παραθέτει τὸ σχέδιο, καὶ συνεχίζει) : *est ποδαρία. Ea est maior, quam spithama*».

Ἡ πρώτη ἐντύπωση ποὺ δημιουργεῖται ἀπὸ τὴ σημείωση αὐτὴ τοῦ Κρούσιου εἶναι ὅτι ὁ Δόνδης τὸν ἐπληροφόρησε γιὰ ἕνα μέτρο μήκους ποὺ ὠνομαζότανε τότε «ποδαρία» καὶ ποὺ σχηματιζότανε μὲ τὶς δύο παλάμες κλειστὲς σὲ μορφὴ γροθιᾶς καὶ τοὺς δύο ἀντίχειρες ἐκτεταμένους καὶ ἑνωμένους στὰ νύχια (pollicum ungue se mutuo tangunt et inserunt). Στὸ κείμενο ὅμως τοῦ πορτολάνου πουθενὰ δὲν γίνεται μνεία τῆς λέξεως «ποδαρία». Συναντᾶται μόνο ἡ λέξις «ποδαρέα» μὲ τὴν ἔννοια κλιτύων ἑνὸς βουνοῦ (Delatte, *Les Portulans Grecs*, σ. 26, 5, «...*τὸ σημάδιν τῆς Γαζόπολις εἶναι παλαιὸν κάστρον... καὶ εἰς τὴν ποδαρέαν του ἔναι ὁ λιμιόνας*». σ 79, 1 - 5, «...*καὶ παρακάτω μίλια ιε' ἔναι τὸ βουνὶν τὸ λέγουν καμήλα καὶ ἡ ποδαρέα του κατεβαίνει εἰς τὴν θάλασσαν καὶ κάμνει ἀκρωτήριν ὡσὰν σκάλαν...*»). Συχνὰ ὅμως ὁ πορτολάνος χρησιμοποιεῖ τὴν λέξη «ποδάρια» (ὄχι «ποδαρία») διὰ νὰ δείξη τὸ βάθος τῶν νερῶν. (Delatte

ἐ.ἀ., σ. 129,20 «...*κοντὰ εἰς τὸν κάβο ἔναι μία ξέρα καὶ ἔχει νερὸ ποδάρια τρία...*», σ. 261,3, «...*ἔναι μία σέκα καὶ ἔχει ἀπάνω της νερὸν ποδάρια ιε'...*» κλπ.). Ἀλλὰ τὸ «ποδάρι» εἶναι τὸ γνωστὸ ἀγγλικὸ μέτρο μήκους foot ποὺ χρησιμοποιεῖται καὶ σήμερα εὐρύτατα ἀπὸ τοὺς ναυτικούς μας καὶ ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ $^1/_3$ τοῦ μέτρου (ἀκριβῶς 0,304794492 τοῦ μέτρου).

Ἡ «ποδαρία» συνεπῶς τοῦ Κρούσιου δὲν εἶναι ἄγνωστο μέτρο μήκους ἀλλὰ τὸ πασίγνωστο ἀγγλικὸ μέτρο foot μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι οἱ ναυτικοί μας τοῦ 16ου αἰῶνος ἀντὶ νὰ τὸ μετροῦν μὲ τὸ μῆκος τοῦ ποδιοῦ ὅπως ἔκαμναν καὶ κάμνουν οἱ ἄγγλοι, τὸ μετροῦσαν φαίνεται μὲ τὸν τρόπο ποὺ περιγράφει ὁ Κρούσιος. Καὶ πραγματικά, ἂν ἀρχίσωμε τὸ μέτρημα τοῦ μήκους ἀπὸ τὸ ἔξω μέρος τῶν δύο παλαμῶν, ὅπως τὸ σημειώνει μὲ τὴν εὐθεῖα γραμμὴ ποὺ ἔχει χαραγμένη κάτω ἀπὸ τὸ σχεδίασμά του ὁ Κρούσιος, βρίσκουμε μῆκος ἰσοδύναμο μὲ ἕνα πόδι (foot) καὶ τὸ μῆκος αὐτὸ «εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ μιὰ σπιθαμή» (maior quam spithama).

4. ΠΙΘΑΝΕΣ ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΚΤΟΥ ΤΟΥ ΠΟΡΤΟΛΑΝΟΥ

1. Σὲ τρεῖς περιπτώσεις, ὁ συντάκτης τοῦ πορτολάνου, περιγράφοντας ὡρισμένα βουνά, κάμνει μερικὲς παρομοιώσεις ποὺ μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι προδίδουν τὴν καταγωγή του. Ἔτσι (Delatte, ἐ. ἀ. σ. 68,4) περιγράφοντας τὴν περιοχὴ τοῦ Λασηθίου τῆς Κρήτης γράφει: «...*καὶ ἀπάνω εἰς τὴν χώραν στέκει ἕνα βουνὶν στρογγυλὸν μικρὸν καὶ ὁμοιάζει* ὡ σ ᾷ ν τ ῆ ς Φ ι λ ε ρ ή μ ο υ τ ὸ β ο υ ν ί ν...» Καὶ παρακάτω (σ. 167,10) στην περιγραφὴ τῆς Συρίας γράφει: «...*ἀπὸ τὴν Καζάτζαν μίλια ιβ' εὑρίσκεις τὸ Μαργάντικ, κάστρον ἔμορφον, καὶ στέκει ἀπάνω εἰς βουνὶν τετράγωνον* ὡ σ ὰ ν τ ῆ ς Φ ι λ ε ρ ή μ ο υ τ ὸ β ο υ ν ί ν...»

Μποροῦμε ἄραγε νὰ θεωρήσουμε ἀπὸ τὴν ἐπανειλημμένη αὐτὴ παραπομπὴ στὸ ὡραῖο ροδίτικο βουνὸ ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ πορτολάνου ἦταν δωδεκανήσιος (καὶ μάλιστα ἀπὸ τὴ Ρόδο), ὅπως ὑπέθεσε ὁ καθηγητὴς κ. Τσοπανάκης (ὅλ. «Ἑλληνικά», 13 (1954), σ. 186), ἢ μήπως «τὸ βουνὶν τῆς Φιλερήμου» ἦταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τόσο πασίγνωστο ἀπὸ τοὺς ναυτικοὺς κύκλους, ὥστε καὶ ἁπλῆ ἀκόμα παραπομπὴ στὸ σχῆμα τοῦ βουνοῦ τῆς Φιλερήμου, νὰ ἦταν ἀρκετὴ γιὰ νὰ τοὺς κατατοπίση;

2. Ὁ Κ. Σάθας σὲ ἄρθρο του μὲ τὸν τίτλο *Περιγραφὴ τῆς ἐπιθαλασσίου Ἑλλάδος κατὰ τὸν Μεσαίωνα*, ποὺ δημοσιεύθηκε στὴ

«Χρυσαλλίδα» (4 (1867), σ. 331 κέ, 379 κέ.)[6] ἀναφέρεται στὴν ἔκδοση τοῦ πορτολάνου τοῦ 1800 (ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν περιγραφὴ τοῦ τίτλου του) ποὺ τοῦ ἔδειξε ὁ Παῦλος Λάμπρος στὴ βιβλιοθήκη του καὶ ἐκφράζει τὴ γνώμη — χωρὶς ὅμως νὰ τὴν δικαιολογῆ μὲ καμμία παραπομπή—ὅτι τὸ «βιβλιάριον αὐτὸ συνεγράφη, ὡς εἰκάζεται, ὑπὸ ἀνωνύμου ἑπτανησίου ἢ ἠπειρώτου ναυτικοῦ κατὰ τὸν ΙΕ΄ αἰῶνα».

5. Ο ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΣ ΠΟΡΤΟΛΑΝΟΣ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ

1. Ἡ δημοσίευση τοῦ φύλλου 105ᵛ τοῦ χειρογράφου πορτολάνου τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς (Πίν. Ι τῆς μελέτης μου) προκάλεσε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Σ. Κουγέα ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ ἀνακοινώση τὶς ἑξῆς παρατηρήσεις του:

«...Τὸ σκαρίφημα ἐν φ. 105ᵛ τοῦ χειρογράφου τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, ὀρθῶς τὸ χαρακτηρίζετε ὡς παριστᾶνον γυναῖκα· τὸ καπέλλο, τὸ στῆθος, τὸ φόρεμα καὶ τὸ ὀμπρελλάκι εἶναι προφανῆ τούτου τεκμήρια. Ὡς πρὸς τὸ παραπλεύρως βιβλιογραφικὸν σημείωμα, ἔχω τὴν γνώμην ὅτι ὁ γράψας τὸν κώδικα αὐτὸν τοῦ πορτολάνου Στεφανῆς Τουρκῆς τὸν προσφέρει εἰς τὸν ἱερομόναχον (τὸ *καλογέρω μοναχὸς* τοῦ «δοκιμίου κονδυλίων» ποὺ ἀναφέρει ὁ Λάμπρος στὴν περιγραφὴ τοῦ κώδικος (σ. 130 τῆς μελέτης σας) ὑποθέτω ὅτι εἶναι μία λέξις «καλογερομόναχος», ποὺ σημαίνει ἱερομόναχος) Ἰωαννίκιον, ἀντὶ ἀντιπαροχῆς τὴν ὁποίαν νομίζω ὅτι βλέπομεν εἰς τὸ ὑπὲρ τὴν ὑπογραφὴν σημείωμα, τὸ ὁποῖον ἀναγνωστέον ὡς ἑξῆς: «*Ἰω(αννίκιε), παρακαλῶ τὴν ἀφεντία σου νὰ μοῦ πέψης ἕνα κομμάτι τυρὶ νὰ βαρῇ ἐννέα λίτρες, καὶ μία μυζήθρα χλωρή· ὄχι ἄλλο*». Τὸ «πέψης» εἶναι ἔνδειξις ὅτι ὁ γράψας εἶναι κρητικός, διότι οἱ Κρῆτες διατηροῦν τὸ ἀρχαῖον «πέμπειν» ἀντὶ τοῦ «στέλλειν». Τὸ «ὄχι ἄλλο» δὲν σημαίνει ἐδῶ ὅ,τι εἰς τὰ γράμματα τῶν διαταγῶν κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν, ἀλλὰ σημαίνει τὸ «τίποτε ἄλλο», δηλ. ὅτι ἀρκεῖται ὁ προσφέρων τὸ χειρόγραφον τοῦ πορτολάνου εἰς τὴν ἀνωτέρω ἀντιπαροχὴν τοῦ τυριοῦ καὶ δὲν ἔχει ἄλλην ἀπαίτησιν. Ἡ παρακάτω ἰταλικὴ σημείωσις ἴσως ἀναγνωστέα: «*Cariss(imo) mio Filipo Maurificio de Minano*».

2. Ἐπάνω στὸ ἴδιο θέμα, ὁ ἀκούραστος ἐρευνητὴς τῶν βενετικῶν ἀρχείων κ. Κ. Μέρτζιος εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ γράψη τὰ ἑξῆς: «Δὲν νομίζω ὅτι ὁ Στεφανῆς Τουρκῆς ἔχει σχέσιν μὲ τὴν ἀντιγραφὴν ἢ τὴν

6. Εὐχαριστῶ τὸν φίλο κ. Κ Τριανταφύλλου τῶν Πατρῶν ποὺ εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ ἐπιστήση τὴν προσοχή μου στὸ ἄρθρο τοῦ Σάθα.

Σ. Ι. Μακρυμίχαλου, ΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΠΟΡΤΟΛΑΝΟΙ

ΠΟΡΤΟΛΑΝΟ,

ΟΛΟΥΝΩΝΤΩΝ

ΛΙΜΕΝΩΝ.

Τῆς θαλάσσης καὶ τῶν μυστῶν εἰς ὅσα πλέουσι τὰ πλοῖα, μεθ' ἑρμηνείας διωρθωθεὶς μετὰ πολλῆς τῆς ἐπιμελείας.

portolano seu Descriptio portuum lingua graeca vulgari

Venetiis 1618

Τυπωθεὶς Ἐν Βενετίαις Παρὰ Ἀντωνίῳ τῷ Πινέλλῳ

αχιη.

Biblioteca Angelica

Πίν. 9. Ἐξώφυλλο Πορτολάνου τοῦ 1618. Ἔκδοση τοῦ τυπογράφου Ἀντωνίου τοῦ Πινέλλου.

(Ἀντίτυπο Βιβλιοθήκης Angelica Ρώμης)

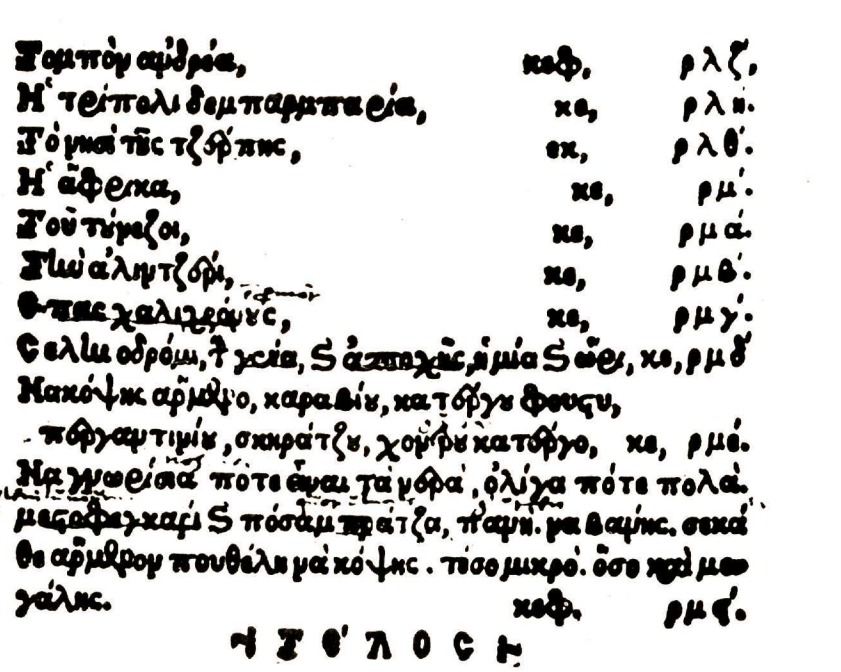

Πίν. 10. Ἡ τελευταία σελίδα τοῦ Πορτολάνου τοῦ Τάγια (1573) μὲ τὶς ἰδιόγραφες σημειώσεις τοῦ Μ. Κρούσιου.

(Ἀπὸ τὸ ἀντίτυπο τῶν καταλοίπων Ν. Βέη)

μετάφρασιν τοῦ πορτολάνου αὐτοῦ. Ὁ Τουρκῆς ἦτο μᾶλλον ἕνας ἀπὸ τοὺς κτήτορας. Δηλ. πρῶτος κάτοχος πρέπει νὰ ἦτο ἱερωμένος διότι ἐπάνω - ἐπάνω μετὰ τὸ ἀλφάβητον, ἀναφέρει τρεῖς στίχους τοῦ 103 ψαλμοῦ «Εὐλόγει ἡ ψυχή μου τὸν κύριον κλπ.» κάτωθι τούτου, ἄλλη γραφὴ τοῦ δευτέρου κατόχου εἰς ὃν περιῆλθε ὁ πορτολάνος. Ἀκολουθοῦν τέσσαρες στίχοι μὲ τὸ ἑξῆς κείμενον : «*Ἰω. παρα καλῶ τὺ ναφαίντηα σου νὰ μοὺ πέ ψυς αινα κωματὺ τὺρη να βα ρὺενεα λὺ τρὺς καὶ μὺζὺ θρα χλορὺ οχὶαλο ἐγὼ Στεφανὺς Τοὺρκὺς ἔγραψα*». Αὐτὰ ὑποθέτω πὼς τὰ ἔγραψεν ὁ Τουρκῆς, καὶ ὅταν λέγει «ἔγραψα» ἀναφέρεται στὴν παραγγελία τοῦ τυριοῦ. Κάτω ἀπὸ τὴν ὑπογραφὴ τοῦ Τουρκῆ, ὑπάρχει ἡ ἰταλικὴ φρᾶσις «*Cargo* (;) *Misser Filipo Mavrizi de minano*» πρᾶγμα ποὺ μαρτυρεῖ ὅτι ὁ πορτολάνος εἶχε περάσει καὶ ἀπὸ ἰταλὸν κάτοχον. Παραπλεύρως ὁ Στεφανῆς κάτωθι μιᾶς ...ὀρθίας ὀμπρέλλας ἔκαμε τρεῖς δοκιμὲς μὲ τὸ γράμμα «φ». Τέλος, στὸ μανίκι τῆς ὀμπρέλλας ἔνθεν καὶ ἔνθεν, διαβάζω τὴν λέξιν «*κροζάδα*» (ἴσως ἀπὸ τὴν λ. crociata)».

Δὲν συμφωνῶ μὲ τὴ γνώμη τοῦ κ. Μέρτζιου ὅτι ἡ γραφὴ τῶν τεσσάρων στίχων μὲ τὴ παραγγελία τοῦ τυριοῦ εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν γραφὴ τοῦ ψαλμοῦ. Μιὰ προσεκτικὴ παραβολὴ ὡρισμένων γραμμάτων καὶ στὰ δύο κείμενα, ὅπως π.χ. τῶν γραμμάτων «π» καὶ «ρ» στὴ λέξη «παρακαλῶ» τοῦ κειμένου τοῦ ὑπογεγραμμένου ἀπὸ τὸν Τουρκῆ μὲ τ' ἀντίστοιχα γράμματα τῆς λέξεως «μεγαλοπρεπείᾳ» ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ ψαλμοῦ, ἀρκεῖ γιὰ νὰ διαπιστωθῆ ἡ ταυτότης τῆς γραφῆς. Ὁ Τουρκῆς ὅμως, ἀντιγράφοντας τὸ κείμενο τοῦ ψαλμοῦ, προσπαθεῖ νὰ τὸ καλλιγραφήση κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν βυζαντινῶν κειμένων, ἐνῶ τὴν παραγγελία του γιὰ τὸ τυρὶ τὴν γράφει μὲ τὸν συνηθισμένο γραφικό του χαρακτῆρα μὲ ἄφθονες ἀνορθογραφίες καὶ τὴ περίεργη συχνὴ χρήση δύο τελειῶν ἐπάνω ἀπὸ τὸ γράμμα «υ». Ἐξ ἄλλου, ὅπως ἀναφέρει ὁ Delatte (ἐ.ἀ., σ. VIII) ἡ φράση «*Ἐγὼ Στεφανῆς Τουρκῆς ἔγραψα*» ἐπαναλαμβάνεται καὶ στὸ φύλλο 118. Ὥστε, ὀρθοτέρα, κατὰ τὴ γνώμη μας, εἶναι ἡ ἑρμηνεία ποὺ δίνει ὁ ἀκαδημαϊκὸς κ. Κουγέας, δηλ. ὅτι γραφεὺς τοῦ κώδικος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς εἶναι ὁ Στεφανῆς Τουρκῆς, ὁ ὁποῖος προσέφερε τὸ χειρόγραφο στὸν ἱερομόναχο (καλογερομόναχο) Ἰωαννίκιο καὶ τοῦ ζητᾶ γι' ἀντάλλαγμα «ἐννέα λίτρες τυρὶ καὶ μιὰ χλωρὴ μυζύθρα». Ἡ πρόταξη τοῦ ψαλμοῦ, ἐπιβεβαιώνει πιθανῶς τὴ γνώμη τοῦ κ. Μέρτζιου ὅτι ὁ Τουρκῆς ἦταν καὶ αὐτὸς ἱερωμένος.

Ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἰταλικὴ φράση, ποὺ ἀκολουθεῖ τὸ κείμενο μὲ τὴν

ὑπογραφὴ τοῦ Τουρκῆ[7], ὑποθέτω ὅτι καὶ αὐτὸ εἶναι γραμμένο ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Τουρκῆ ὁ ὁποῖος ἦταν ἰταλομαθὴς ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἰταλικὴν ἐπιγραφὴ τοῦ φύλλου 118 ποὺ ὁ καθηγητὴς Delatte τὴν διάβασε «*Io Stefani Turki soscrivo*» (βλ. σ. 130 - 1 μελέτης μου).

6. ΟΙ "ΓΛΥΦΑΔΕΣ,,

Ἑρμηνεύοντας τὴ λέξη «γηφάδα» ποὺ ἀναφέρει ὁ Τάγιας στὸν ἔμμετρο πρόλογό του, ἀνέφερα στὴ σ. 148 (σημ. 16) ὅτι μὲ αὐτὸν ἐννοεῖται ἡ «γλυφάδα» δηλ. ἡ παραλία ποὺ διαθέτει ὑφάλμυρο νερό. Ὁ ἀκαδημαϊκὸς κ. Σ. Κουγέας, εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μοῦ γράψῃ ἐπάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα, τὰ ἑξῆς: «Ἡ ἑρμηνεία ποὺ δίνετε στὴ λέξη γηφάδαις - γλυφάδες, εἶναι ἐν μέρει μόνον ὀρθή. Διότι πράγματι, στὶς ἀκρογιαλιὲς συχνά, ὅπως στὴν πατρίδα μου τὴ Μάνη, ὑπάρχουν πηγὲς μὲ ὑφάλμυρο νερό, γ λ υ φ ά δ ε ς, ποὺ μερικοὶ χωρικοὶ μεταχειρίζονται τὸ νερό των ὡς καθάρσιον. Μάλιστα, οἱ κτηνοτρόφοι τοῦ Ταϋγέτου κατεβάζουν τὰ ποίμνιά των κατὰ τὸ φθινόπωρον καὶ τὰ ποτίζουν στὶς γλυφάδες, γιατὶ πιστεύουν ὅτι ὠφελεῖ τὰ ἔγκυα ζῷα εἰς τὴν στερέωσιν καὶ ὑγίανσιν τοῦ ἐμβρύου. Ἀλλὰ πλὴν τούτων, τῶν π α ρ α λ ί ω ν γλυφάδων, ὑπάρχουν καὶ ἐντὸς τῆς θαλάσσης εἰς μικρὰν ὄντως ἀπὸ τῆς ξηρᾶς ἀπόστασιν, ἀναβλύζοντα καὶ ταράσσοντα τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης ὑφάλμυρα νερὰ τὰ ὁποῖα δὲν μπορεῖ νὰ πλεύσῃ καὶ ἰσχυρῶς ἀκόμη κωπηλατούμενον πλοιάριον χωρὶς νὰ ὑποστῇ βιαίαν ἐξ αὐτῶν παρέκκλισιν. Τοῦτο γνωρίζω ἐξ ἰδίας παιδικῆς πείρας εἰς τὴν γενέτειραν. Αὐτὲς οἱ γλυφάδες πρέπει φυσικὰ ν' ἀποφεύγωνται καὶ α ὐ τὲ ς π ι σ τ ε ύ ω θ ὰ ἐ ν ν ο ο ῦ ν τ α ι ἐ δ ῶ ἐν παραζεύξει πρὸς τὶς ξέρες (τοὺς σκοπέλους)».

7. ΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ ΤΟΥ ΠΟΡΤΟΛΑΝΟΥ ΤΟΥ ΤΑΓΙΑ

Ὁ κ. Κ. Μέρτζιος σχολιάζοντας τὶς παρατηρήσεις μου ἐπάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα (σ. 151 τῆς μελέτης μου) ἐκφράζει τὴ γνώμη ὅτι ὁ Πίν. 2 μὲ τὸ ἐξώφυλλο τοῦ πορτολάνου τοῦ Τάγια εἶναι ἀναμφισβήτητα σῆμα τοῦ τυπογράφου ποὺ τύπωσε τὸ βιβλίο. Τὸ ὄνομα τοῦ τυπογράφου θὰ τὸ μάθουμε μόνο ὅταν γίνῃ εἰδικὴ ἔρευνα στὰ κρατικὰ ἀρχεῖα τῆς Βενετίας, ἀπὸ τὰ ὁποῖα θὰ βροῦμε πότε καὶ σὲ ποιὸν τυπο-

7. Ὁ καθ. κ. Μανούσακας ἐδιάβασε τὴν ἰταλικὴ αὐτὴ φράση ὡς ἑξῆς: *Cargo [?] Miser Filipo Maurizi 60 L. de Mina No 80* δηλ. ὑποθέτει ὅτι ὁ γράψας σημειώνει ὅτι ἔλαβε ἢ ἔχει λαμβάνειν ἀπὸ τὸν Φίλιππο Μαυριτζῆ Λίρες ἢ Δουκάτα 60 καὶ ἀπὸ τὸν Μηνᾶν 80.

γράφο δόθηκε ἡ ἄδεια καὶ τὸ προνόμιο (ἡ περίφημη Licenza de' Superiori e privilegio) νὰ τυπώση τὸ βιβλίο.

Ἐκφράζω τὴν εὐχή, κάποιος ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς ποὺ ἐπισκέπτονται τὸ Ἑλληνικὸ Ἰνστιτοῦτο τῆς Βενετίας νὰ ἀσχοληθῆ μὲ τὴ διαλεύκανση τοῦ βιβλιογραφικοῦ αὐτοῦ προβλήματος.

8. Ο ΤΟΥΡΚΙΚΟΣ ΠΟΡΤΟΛΑΝΟΣ ΤΟΥ ΠΙΡΙ ΡΕΪΣ

Μιὰ ἐπιτόπια ἐπίσκεψή μου στὴ Μύκονο τελευταία, μοῦ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία νὰ κάμω μιὰ μικρὴ ἐπαλήθευση τῶν περιγραφῶν τῆς Μυκόνου ποὺ δίνουν ὁ ἑλληνικὸς πορτολάνος τοῦ Τάγια καὶ ὁ τουρκικὸς τοῦ Πιρὶ Ρεΐς. Ὁδηγό μου στὴν ἐξερεύνηση αὐτὴ εἶχα τὸν ἀγαπητὸ φίλο καὶ μοναδικὸ σήμερα γνώστη τῆς γεωγραφίας καὶ τῶν τοπωνυμίων τῆς Μυκόνου κ. Νῖκο Ἀγγελετάκη[8], ἐκδότη τῆς τοπικῆς ἐφημερίδας «Ἡ Νέα Μύκονος». Δὲν θὰ ἐπεκταθῶ ἐδῶ στὶς διαπιστώσεις τῆς ἐπιτοπίας αὐτῆς ἐξετάσεως ποὺ θ' ἀποτελέσουν ἴσως ἀντικείμενο ἰδιαιτέρας μελέτης. Θέλω μόνον νὰ διορθώσω τὴν παρατήρηση ποὺ ἔκαμα στὴ μελέτη μου (σ. 153) ὅτι ὁ τουρκικὸς πορτολάνος τοῦ Πιρὶ Ρεΐς τοποθετεῖ ἐσφαλμένα «στὸ μέρος τοῦ νοτιᾶ» τὰ δύο νησιὰ τῆς Μυκόνου, τὸ Τραγονήσι καὶ τὰ Σταπόδια, ἐνῶ αὐτὰ βρίσκονται ἀνατολικά. Ὁ Πιρὶ Ρεΐς δὲν ἀναφέρεται στὴν περιγραφή του στὰ νησιὰ αὐτά, ἀλλὰ στὰ Π ρ α σ ο ν ή σ ι α[9] ποὺ πράγματι εἶναι δύο ξέρες στὴν εἴσοδο τοῦ κόλπου τοῦ Διακόφτη. Ὁ «Διακόφτης» βρίσκεται πραγματικὰ στὸ νότιο μέρος τοῦ νησιοῦ καὶ ἀνάμεσα στὶς δύο αὐτὲς ξέρες ὑπάρχει ὅπως ἀναφέρει ὁ Πιρὶ Ρεΐς ἕνα βαθὺ κανάλι ποὺ μποροῦν νὰ τὸ περάσουν ἀκίνδυνα καὶ μεγάλα πλοῖα. Ἔτσι ὁ Πιρὶ Ρεΐς ἀποδεικνύεται σωστὸς στὴν περιγραφή του, καὶ ὄχι μόνον αὐτὸ ἀλλὰ καὶ μᾶς διέσωσε τὴν ὀνομασία ποὺ εἶχαν στὸ 16ο αἰῶνα τὰ δύο αὐτὰ ξερόνησα δηλ. Πράσο (ἴσως αὐτὴ εἶναι ἡ ἔννοια τῆς λέξεως La Pomée[10] τῆς γαλλικῆς με-

8. Ὁ κ. Ἀγγελετάκης ἔχει ἕτοιμη γιὰ ἔκδοση μιὰ πολύτιμη μελέτη του γιὰ τὶς ὑπερτετρακόσιες ἐκκλησίες τῆς Μυκόνου ποὺ ἀποσπάσματά της ἔχει δημοσιεύσει στὴν ἐφημερίδα του. Ἐκφράζω τὴν εὐχὴ νὰ χρηματοδοτηθῆ μὲ κάποιον τρόπο ἡ ἔκδοση τῆς λαμπρῆς αὐτῆς ἐργασίας ποὺ διαφωτίζει τὴν ἱστορία τοῦ ὡραίου νησιοῦ.

9. Ὁ P. Tournefort ποὺ ἐπισκέφθηκε τὴ Μύκονο στὰ 1701 (*Rélation d'un voyage du Levant*, Paris 1717) τὰ ὀνομάζει «Prasonisi» στὸ χάρτη τῆς Μυκόνου ποὺ παραθέτει στὸ βιβλίο του.

10. Ἡ λέξη La Pomée (Pommée) δὲν ὑπάρχει στὰ νεώτερα λεξικά. Ὁ Littré στὸ λεξικό του ἀναφέρει τὴ λέξη Pommé, ée ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὸ ρῆμα Pommer καὶ σημαίνει «fait en forme de pomme».

ταφράσεως τοῦ Cardonne ποὺ ἄφισα ἀμετάφραστη στὴ σ. 152 τῆς μελέτης μου) τὸ ἕνα (ὀνομασία ποὺ διατηρεῖται καὶ σήμερα) καὶ Κατσικόνησο τὸ ἄλλο.

9. ΤΑ ΣΧΟΛΙΑ ΤΟΥ Κ. ΣΑΘΑ

Ὅπως ἀνέφερα παραπάνω, ὁ Κ. Σάθας ἐδημοσίευσε στὴ «Χρυσαλλίδα» (τ. 4, 1867) ἕνα ἄρθρο σχετικὰ μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ πορτολάνου τοῦ 1800. Θεωρῶ ἐνδιαφέροντα τὰ σχόλια ποὺ ἀφιερώνει στὴ ἔκδοση αὐτὴ ὁ Σάθας καὶ τὰ δημοσιεύω παρακάτω γιατὶ βρίσκω ὅτι μερικὰ ἀπὸ αὐτά, ποὺ τὰ παραθέτω μὲ πλάγια στοιχεῖα, συμφωνοῦν ἐν μέρει μὲ τὰ πορίσματα τῆς δικῆς μου μελέτης.

«...Τὸ παρὰ Π. Λάμπρῳ ἀντίτυπον τοῦ πορτολάνου δὲν εἶναι τῆς κατὰ τὴν ΙΣΤ' ἑκατονταετηρίδα πρώτης ἐκδόσεως, ἀλλ' ἀνατυπώσεως γενομένης ἐν Βενετίᾳ παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος (1729;) Ἑπομένως δὲν δύναμαι νὰ βεβαιώσω ἐὰν τὸ ἀνατυπωθὲν πρωτότυπον ὑπέστη μεταρρύθμισιν τοῦ λεκτικοῦ. Διόλου δὲ παράδοξον μὴ ἄνευ γλωσσικῆς τινος ἀλλοιώσεως ἀνεδημοσιεύθη, καθότι οὔτε μνεία γίνεται, κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν ἔθιμον παρὰ τοῖς ἐν Βενετίᾳ ὁμογενέσι τυπογράφοις περὶ ἀνατυπώσεως, ἀλλ' ἁπλῶς οἱ στίχοι καὶ ὁ Πίναξ ἐν τέλει προηγοῦνται ἀπαραλλάκτως ὡς ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει, ἐπίτηδες, ἴσως, μὴ σημειωθέντος τοῦ χρόνου τῆς ἀνατυπώσεως.

«Πρὸς τούτοις εἰς ναυτικὸν ἡμερολόγιον τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΖ' αἰῶνος (1603 - 8) ἡ γλῶσσα στενὴν παριστᾷ συγγένειαν πρὸς τὴν τῆς ἀνατυπώσεως, διὰ τὴν ἔλλειψιν καταλλήλων ὅρων καταφευγόντων τῶν ἡμετέρων ναυτικῶν εἰς τὴν ἰταλικὴν ὀνοματοθεσίαν ἀφοῦ μάλιστα ἐκεῖσε ἰδίως ἐθαλασσοπλόουν καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ βίου διῃτῶντο ἐμπορευόμενοι.

«*Ἀντίτυπον ὅμως τῆς πρώτης ἐκδόσεως θέλει χρησιμεύσει ὡς μνημεῖον τῆς γλώσσης τῶν κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ναυτιλλομένων Ἑλλήνων,* καὶ ἴσως ἐπισφραγίσῃ τὴν μέχρις εἰκασίας χωροῦσαν ἰδέαν μας.

«Ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς τοῦ ἐν λόγῳ λιμενοδείκτου ἔμπειρος περὶ τὰ ναυτικά, πολλὰ ἰδίοις ὄμμασι (sic) παράλια ἐπισκεφθεὶς καὶ *τὰς ἐξ ἰδίας πείρας παρατηρήσεις πρὸς τὰς ἄλλων, ἰταλῶν προσθείς,* συνέρραψε τὸ ἐν λόγῳ βιβλίον ὅπερ λίαν ἐχρησίμευσε διὰ τὸ εὔληπτον τῆς γλώσσης πολλάκις ἴσως ἀνατυπωθέν, εἰς χρῆσιν τῶν ναυτιλλομένων».

Ὁ Σάθας ἀναδημοσιεύει κατόπιν ἀπὸ τὸν πορτολάνο τὴν περιγραφὴ τῶν παραλίων τῆς Ἑλλάδος καὶ προσθέτει: «Ἐκ ταύτης φανεροῦ-

ται ὅτι κατὰ τοὺς ΙΕ' καὶ ΙΣΤ' αἰῶνας σχεδὸν ἐλαχίστη ὑπῆρχεν ἡ διαφορὰ ὡς πρὸς τὰς ὀνομασίας τῶν διαφόρων πόλεων καὶ λιμένων κατ' ἀντιπαραβολὴν πρὸς τὰς νῦν» [11].

Στέφανος Ι. Μακρυμίχαλος

11. Ὁ Σ. Ν. Θωμόπουλος στὴν *Ἱστορία τῶν Πατρῶν* (β' ἔκδ. μὲ ἐπιμέλεια Κ. Τριανταφύλλου, Πάτραι 1950) ἀναφέρεται (σ. 78 - 79) στὴ μελέτη τοῦ Κ. Σάθα, καὶ προσθέτει τὰ ἑξῆς σχόλια: «Ὁ Σάθας ἀναφέρει (εἰς τὴν μελέτην αὐτήν) ὅτι ἀντίτυπον τοῦ πορτολάνου μόνος ἐν Ἑλλάδι εἶχεν ὁ Παῦλος Λάμπρος. Ἤδη ἀπέκτησε τοιοῦτο καὶ ἡ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη (Ὁ Θωμόπουλος ἐξέδωσε τὴν α' ἔκδοση τῆς Ἱστορίας τῶν Πατρῶν τὸ 1887)... Ἀξίζει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι οὐδεμία σχεδὸν διαφορὰ ὑπάρχει σήμερον μὲ τὰς ὀνομασίας τοῦ ἐν λόγῳ πορτολάνου τῶν διαφόρων πόλεων καὶ λιμένων, ὁ ὁποῖος πορτολάνος παρ' ὅλας τὰς ξενικὰς λέξεις καὶ τὸν ἐκλαϊκευμένον χαρακτῆρα τὸν ὁποῖον ἔχει, σημειώνει τὰς ἀποστάσεις εἰς ἑλληνικοὺς ἀριθμούς· («οἷς προσετέθη ἐν τῷ τέλει καὶ πίναξ ὁποῦ ἑρμηνεύει τοὺς ἑλληνικοὺς ἀριθμούς» λέγεται εἰς αὐτὴν τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ἔργου)».